

Tarix

İBRAHİM ƏLİYEV
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCAN TORPAQLARININ ERMƏNİLƏR TƏRƏFİNDƏN ZƏBT EDİLMƏSİ TARİXİNDƏN

Ermənilərin Türkiyədən Cənubi Qafqaza köç etməsi (Рис. худ. А. Петрова, собств. «Литфонд») **Армянские бегенцы.**

XIX-XX əsrlərdə Şimali Azərbaycan torpaqlarının tutulması və oraya yad millətlərin, xüsusən ermənilərin köçürülməsi tarixinin araşdırılması böyük aktualıq kəsb edir. Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etməsindən sonra onun öz tarixinə, mədəniyyətinə, torpaqlarına sahib çıxması, itirilmiş ərazilərin qaytarılması məsələsinin qaldırılması qanunauyğun bir prosesdir. Bu mənada Prezident İlham Əliyevin Yeni Azərbaycan Partiyasının VI Qurultayında Ermənistan tərəfindən son yüzilliklər dövründə zəbt edilmiş torpaqlarının Azərbaycan xalqına məxsus olması faktını qeyd etməsi və Azərbaycan xalqının əvvəl-axır öz torpaqlarına qayıtmaq iradəsini ifadə etməsi fərqli reaksiyalara səbəb olmuşdur. (1) Ermənilər isə həmin faktdan hay-küs salmaq, Azərbaycanı günahlandırmaq istiqamətində qarayaxma kampaniyasına başlayıblar. Onların bu

faktlara belə reaksiya verməsinin özü onların haqsızlığından və həqiqət qarşısında acizliklərindən xəbər verir.

Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən zəbt edilməsi uzun bir tarixə malikdir. Onlar ənənəvi olaraq həmişə özlərinə havadarlar tapmış, regionda yad qüvvələrin maraqlarına qulluq edərək, qonşularını satmış, bunun müqabilində isə özlərinə müxtəlif mükafatlar, xidmət müddü almışlar. Tarixin bütün dərinliyinə diqqət yönəldikdə onların xəyanətkar və satqın xarakterlərini və buna müvafiq olan əməllərini müşahidə etmək mümkündür. Öz qərəzli məqsədləri xatirinə istənilən xəyanətə qol qoymaq, tarixi saxtalaşdırmaq bu müllətin öndə gedənlərinin ən səciyyəvi cəhətidir. Regiona tamah salan hər bir yadellinin qulluğunda canbaşa durmaq onların peşəkar cəhəti kimi özünü daim büruzə vermişdir. Bu

əməllərin müqabilində isə aldıkları yüksək mənsəblər, yeni-yeni ərazilər, var-dövlət olmuşdur.

Regiona can atan yadellilər bu buyruq qullarını dərhal müşahidə etmiş, onların xidmətindən geniş istifadə etmişlər. Onlar hələ XVIII əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqaza can atan Rusiya hökmdarı I Pyotrun da diqqətindən yayınmır. (2) Öz göstərişlərində ermənilərdən Rusiya hakimiyyətinin dayaqlarının yaradılması və möhkəmləndirilməsində ermənilərdən geniş istifadə etməyi tövsiyə etmişdi. Sonradan XVIII əsrin axırı-XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazı işğal etmək arzusunu reallaşdıran Rusiya imperiyasının yeritdiyi siyasətdə erməni amili özünəməxsus yer tutur. Məhz həmin dövrdən başlayaraq bizim dövrümüzdə qədər Sovet dövləti də daxil olmaqla erməni amilinin istifadəsində heç bir dəyişiklik baş verməmiş, onlardan dövlətin regionda yeritdiyi qərəzli siyasətdə istifadə olunmuşdur. Bütün bu köçürmələr tarixi mənbələrdə, xüsusən dövlət sənədlərində öz əksini tapmışdır və onların inkar edilməsi qeyri mümkündür. Buna baxmayaraq, bunun barəsində uzun tarix boyu tədqiqatlar aparılmış, çoxsaylı məqalələr, kitablar yazılmışdır. Lakin elmi sübutların ziddinə olaraq həmişə ermənilər əzabkeş bir xalq kimi qələmə verilərək onların əsassız iddiaları dəstəklənmiş, zaman-zaman Azərbaycan torpaqları hissə-hissə onlara verilmişdir. Bunun başlıca səbəbi isə əzabkeş erməni xalqına kömək etmək, onun haqqını təmin etmək deyil, böyük dövlətlərin, xüsusən də Rusiya imperiyasının və Sovet Rusiyasının maraqlarına xidmət edən mühitin yaradılması, göstərilən "xidmət" müqabilində ermənilərə güzəştlərin edilməsi, mükafatların verilməsi olmuşdur. Tarixi Azərbaycan torpaqlarının ermənilərə verilməsi, ermənilərin bu ərazilərin sahibi olması haqqında uydurulmuş əfsanə erməni xalqının haqqının təmin olunmasına deyil, mövcud imperiyanın müstəmləkə hakimiyyətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, onun dayaqlarının möhkəmləndirilməsinə və ömrünün uzadılmasına xidmət etmişdir. Ermənilərin bu siyasətdən aldıkları isə xidmət muzdundan başqa bir şey deyildir.

Ermənilər həmişə türk torpaqlarına can atmışlar. Firsət düşəndə isə bu arzularını həyata keçirməyə başlamışlar. Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqaza ekspansiyası zamanı ermənilərin diqqət çəkməsi təsadüfi deyildi. Rusiyanın Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək məqsədlərində erməni amilinə üstünlük verməsi onların kütləvi şəkildə buraya köçürülməsi və Azərbaycan torpaqlarında kök salması üçün əlverişli şərait yaratdı. XIX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanın Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı ilə ermənilərin fasiləsiz olaraq Cənubi Qafqaza köçürülməsi prosesi başlandı və burada onların sayının süni şəkildə artmasının əsası qoyuldu. (3)

Bu köçürmə prosesinin miqyasını və dağıdıcı nəticələrini daha əyani şəkildə təsvir etmək üçün iki yerə bölünmüş Azərbaycanda son yüzilliklərdə ermənilərin yerləşməsi baxımından müqayisəsi maraqlı mənzərəyə yaradır. (4, s.39-40; 5, s.59-61) Azərbaycanın hər iki hissəsində təbii coğrafi şəraitin elə bir ciddi fərqi yoxdur. Lakin erməni əhalisinin Şimali və Cənubi Azərbaycanda yayılma reallığı ciddi şəkildə fərqlənir. Onların regionda təbii məskunlaşması halında bu fərq o qədər də gözəçarpan olmamalı idi. Lakin Rusiya imperiyasının işğal etdiyi ərazidə məqsədyönlü şəkildə erməniləri məskunlaşdırması qeyd olunan ciddi fərqlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Statistikaya müraciət etmək kifayət edər ki, bu vəziyyəti əyani şəkildə canlandırmaq mümkün olsun. XIX əsrin əvvəllərində Rusiyanın Şimali Azərbaycanı işğal etməsinə qədər ermənilər əhalinin ümumi sayının kiçik bir faizini təşkil etmişdir. Yalnız

məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən intensiv köçürmə siyasəti sayəsində onların sayı artmış, Azərbaycan əhalisi ilə müqayisə edilə biləcək həddə gəlib çıxmışdır. Rus müəllifləri özləri etiraf edirdilər ki, erməniləri Cənubi Qafqaza konkret məqsədlərlə köçürərək onlardan imperiya maraqları üçün istifadə etmişlər. (5, s.59-61; 6, s.267-268; 7, s.121-122; 8, s.3)

Rusiyanın dövlət xadimlərinin, müxtəlif tədqiqatlarının açıq-aşkar şəkildə bildirdikləri, çoxsaylı mənbə və statistik materiallarla təsdiq edilmiş həqiqətlər haqqında dəfələrlə yazılsa da, yalan ayaq tutub yeriyyətir. Yüzlərlə dəfə sübut olunmuş həqiqətləri təkrar-təkrar sübut etmək lazım olur. Görünür bu həqiqətə qarşı uydurulmuş yalanlar dünya siyasətində hegemonluq edən qüvvələrə sərf edir. Erməni amilini Cənubi Qafqazda təşkil edən və ondan öz imperiya məqsədləri üçün istifadə edən hegemon dövlətlərin dəstəyi yüzilliklər boyu avantüralara söykənən erməni fitnəsinin yeni-yeni faciələr törəməsinə münbit şərait yaradır. Ermənilərin avantürası əslində son dövrlərdə dəstəklənən terror ocaqlarından yalnız daha mütəşəkkil, daha məkrli, demokratik dəyərlər və insan haqları pərdəsi altında təzahür etməsindədir. Ermənistanın Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı yeritdiyi siyasət dövlət səviyyəsində aparılan terrorizmdən başqa bir şey deyildir. Ermənistan dövlətinin terrorçu mahiyyəti özünü həm də onda ifadə edir ki, onun təşkil edilməsi də, dövlət kimi formalaşdırılması da daxili qüvvəyə, daxili inkişaf qanunlarına, daxili iqtisadiyyata deyil kənardan olunan dəstəklərə söykənir. Onun özünün müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərmək iqtidarı yoxdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ermənilərin siyasi elitasının, müstəqillik dövründə isə hakimiyyətdə olan qüvvələrin ictimai həyatın bütün sahələrində yeritdiyi siyasətin birinci qurbanı elə müllətçilik, düşmənçilik, özündən razılıq zəhəri ilə zəhərlənmiş erməni xalqıdır. Ermənistan xalqının ən böyük günahı onların milli maraqlarından çox-çox uzaq olan kənar qüvvələrin məqsədlərinə xidmət edən sifarişləri yerinə yetirmələri, böyük siyasətin ən çirkli və şəərəfsiz işlərini görmələri, hakimiyyətdə olan və kənar qüvvələrin sifarişlərini icra etməklə özünə var-dövlət qazanan xəyanətkar dəstəsinin ələtinə çevrilmələridir.

XIX əsrin əvvəlində Cənubi Qafqazın Rusiya imperiyasına birləşdirildiyi gündən əgər müsəlman əhalinin yaşadığı ərazilər işğalın obyektinə idisə, bu ərazilərə köçürülmüş ermənilər işğalçı siyasətin həyata keçirilməsi üçün vasitə idilər. Onlar bu xəyanətkar missiyanı həmişə yüksək canfəşanlıqla həyata keçirmiş, onun hesabına yaşamış, var-dövlət sahibi olmuş, mülklər əldə etmiş, dövlət vəzifələri tutmuşlar. Əhali həm dövlət qurumları, həm kilsə tərəfindən millətçilik ruhunda, azərbaycanlı əhaliyə nifrət ruhunda ideoloji təbliğatla əhatə olunur, vaxtaşırı etnik zəmində münaqişələrə cəlb olunurdular.

XX əsrin əvvəllərində erməni-azərbaycanlı qarşıdurması daha intensiv xarakter alır, vaxtaşırı silahlı toqquşmalara gətirib çıxarırdı. Bu qarşıdurmanın mahiyyətini ona yalnız bütöv yanaşmaq və bu tarixi ardıcıl izləmək yolu ilə müşahidə etmək mümkündür. Belə bir qanunauyğunluq qeyd etmək istərdik. Gündəlik qaşdırma, ziddiyyətlər fasiləsiz olaraq davam edirdi. Silahlı toqquşmaların baş verdiyi zaman isə onun daha global problemlə bağlı olduğunu görməmək mümkün deyildir. 1905-ci ildə başlamış erməni-müsəlman qırğını Rusiyanı bürümüş inqilab dalğasının Cənubi Qafqaza, xüsusən Bakıya gəlməsinin qarşısını almaq üçün Rusiya hakimiyyəti tərəfindən hazırlanması və törədilməsi bütün dövlət sənədlərində, tarixi tədqiqatlarda sübut edilmişdir. (9)

Erməni avantürasının yeni mərhələsi yeni inqilab dalğasının

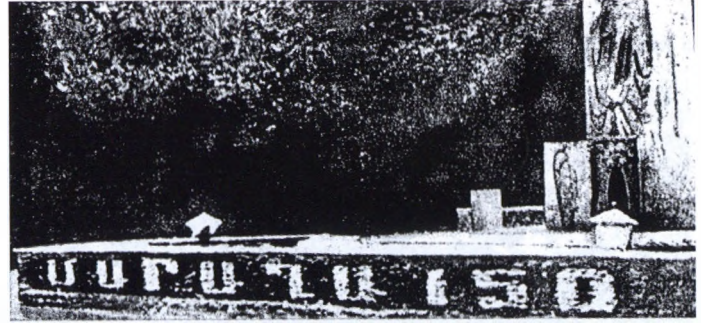
başladığı 1917-20-ci illəri əhatə edir. İmperiya hakimiyyəti özünə lazım olan məqamlarda erməni amilini işə salmış, Cənubi Qafqazın öz çərçivəsində saxlamaq üçün qırğınlar törətmişdir. Təsadüfi deyildir ki, 1918-ci ildə Azərbaycanın azadlıq iradəsini sındırmaq, bu ölkənin sərvətlərini, o cümlədən neftini əldən verməmək üçün törədilən mart soyqırımının icraçıları ermənilər idisə, onun sifarişçiləri bolşevik Rusiyası idi. (10, s.120-125; 11)

Dərindən diqqət yetirdikdə görmək olar ki, bu dövrdə törədilən qırğınlarda ermənilərin məqsədi o qədər də aydın deyildi və mücərrad xarakter daşıyırdı. Məsələn, tarixin ən qanlı qırğınlarından biri olan 1918-ci il Mart soyqırımını törədən ermənilərin məqsədi nə idi. Onlar Bakını tutmaq, onun neftinə sahib olmaq, müsəlman əhalisindən tam təmizləmək istəyirdilər. Lakin bu məqsədlər qeyri-real idi. Bu soyqırımın əsl törədicilərinin məqsədləri və ona çatmaq yolları daha aşkar və real idi. Bolşeviklərsiz ermənilər həmin hadisələrdə davamlı heç bir şeyə nail olmaq iqtidarında deyildilər. Onlar yalnız dağda bilirdilər, qonşusuna xəyanət edərək arxadan zərbə vurmağı bacarırdılar. Konstruktiv quruculuq işi ilə məşğul olmaq, müstəqil siyasi hakimiyyət yaratmaq onlarlıq deyildi. Gördüyü kimi onların 1918-ci ilin yazında Cənubi Qafqaz regionunda müstəqil dövlətin yaranması məqamında oynadıqları xəyanətkar rolu görməmək mümkün deyil. Mart soyqırımını onların əli ilə həyata keçirildi. Düzdür, belə cinayətlərdə bütöv bir xalqı günahlandırmaq fikrində deyilik, lakin onların bu iyrənc sifarişləri yerinə yetirməyə razılıq verməsi, belə cinayətlərə etiraz etməməsi çox mətləblərdən xəbər verir. Belə bir icraçının müştəriləri də həmişə kifayət qədər idi. Təsadüfi deyildi ki, onların başlıca himayədarları Rusiya imperiyasının və onların davamçıları olan bolşeviklərinin başı özlərinə qarışıq olanda onlar dəstəksiz qalmadılar. Məhz kənar qüvvələrə göstərdikləri "xidmət" sayəsində Qərb ölkələrinin dəstəyi ilə Azərbaycan ərazilərində öz dövlətlərini yarada bildilər.

1918-20-ci illərdə müstəqillik məqamında Ermənistanın regional münasibətlər sahəsində tutduğu ziddiyyətli mövqe və oynadığı dağıdıcı rol hadisələrin gedişində öz neqativ nəticəsini verdi. Bu əməllərin sırasını tam vermək olar. Bütövlükdə isə qeyd etmək lazımdır ki, bütün müstəqillik dövründə onlar münəfiqə törətmiş, ənənəvi olaraq regionda gedən təsir dairəsi uğrunda mübarizədə yad qüvvələrin və dövlətlərin marağına xidmət etmişlər. 1919-cu ilin iyununda Cənubi Qafqaz Denikin işğalı təhlükəsi ilə üzləşəndə Azərbaycan və Gürcüstanın birləşərək müqavimət göstərmək təkliflərini rədd edərək, Denikinlə gizli danışıqlara getmişdi.

Özü formal olaraq bolşeviklərə müxalif mövqedə duran və müstəqil dövlət kimi çıxış etsə də, XI Qırmızı Ordunun Azərbaycana hücumunu təmin etmək üçün Azərbaycanın müxtəlif yerlərində qiyamlar təşkil edərək, bu işğala "xidmət" göstərmişdilər. Bütün bu "xidmət"lərin müqabilində isə Azərbaycanın yeni-yeni ərazilərini əldə etmiş, böyük dövlət mənsəblərinə sahib olmuşlar.

Ermənistan Azərbaycandan bir qədər sonra – 1920-ci ilin noyabrında sovetləşsə də bu gecikmə formal xarakter daşıyırdı. Ermənistan bir dövlət olaraq Rusiyadan kənarında mövcud olmaq iqtidarında deyildi. Onlar əvvəl-axır öz havadarlarının yanında yer tutmalı idilər ki, bu da tezliklə baş verdi. Dəyişən siyasi rejimlər ermənilərin regionda oynadıqları rolda, onların bu sahədə göstərdikləri xidmətin xarakterində heç nə dəyişmədi. Onlar eyni canıyananlıq və sədaqətlə Rusiya imperiyasına, onun yerində yarana biləcək istənilən rejimə - Kolçaka, Denikinə, Bolşeviklərə ənənəvi xidmətlərini göstərməyə hazır olduqlarını dəfələrlə sübut etmişdilər. Əvəzində isə onlara əvvəlcədən vəd verilənləri tam ala bilmədikdə,

Ermənilərin 1928-ci ildə İrandan Azərbaycan torpaqlarına köçürülmələrinin 150 illiyi münasibəti ilə qoyduqları abidə (Abidənin üzərində ermənicə "Marağa - 150" yazılmışdır). Ağdərə, 1978-ci il.

öz narazılıqlarını daim bildirir, tələb edirdilər.

Sovet dövləti proletar beynəlmilləçiliyi, xalqlar dostluğu, xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququ şüarları ilə çıxış etmələrinə baxmayaraq, milli münasibətlər sahəsində imperiya Rusiyasının siyasətindən uzağa getməmişdi. Xüsusən müsəlman xalqlarına münasibətdə yeridilən siyasətdə köhnə siyasət dəyişməmişdi. Eyni zamanda bu xalqlara qarşı işlədilər vasitələr, amillər üstüörtülü şəkildə istifadə olunmaqda davam edirdi. Erməni amili əvvəlki kimi köhnə yerində, köhnə statusunda qalmaqda və fəaliyyət göstərməkdə davam edirdi. Sovet hakimiyyətinin ilk dövrlərində müsəlman respublikalarının hüququnun müxtəlif vasitələrlə kölgəyə salınması, onlarda fəaliyyət göstərən milli kadrların fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması, respublikada vacib postlarda qeyri müsəlmanların yerləşdirilməsi bu qəbildən idi. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan xalqı əleyhinə törədilmiş bütün cinayətlərdə ermənilərdən istifadəni müşahidə etməmək mümkün deyildir. Sovet hakimiyyətinin qurulduğu gündən Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirilən repressiyalarda ermənilər geniş fəaliyyət göstərmişlər.

Sovet hakimiyyətinin mövcud olduğu dövrdə Azərbaycan ərazilərində də, xüsusən Ermənistan SSR-də azərbaycanlılara məxsus torpaqlarda ermənilərin yerləşdirilməsi prosesi davam etdirilmişdir. SSRİ sərhədlərinin hamı üçün qapalı olduğu halda, ermənilərin xarici ölkələrdən kütləvi şəkildə SSRİ-yə köçürülməsi, onların Ermənistanın azərbaycanlılar yaşayan yaşayış məskənlərində məskunlaşdırılması prosesi fasiləsiz olaraq davam etdirilmişdir. 1948-52-ci illərdə qəbul olunmuş partiya və dövlət sənədlərində azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiya edilməsindən arqumentlərdən biri xaricdən köçürülən ermənilərin yerləşdirilməsi üçün yerlərin boşaldılması göstərilir. (12)

Sovet dövlətinin xalqlar dostluğunun və proletar internasionalizminin təbliği, xalqların yeni tarixi birliyi olan "sovet xalqının" formalaşması, milli münasibətlər sahəsində problemlərin tam həll edilməsi kimi ideoloji təbliğatın pərdəsi arxasında ermənilərin mühüm rol oynadığı siyasətin yeridilməsini sübut edən göstəricilərdən biri də, qondarma "erməni soyqırımını" ideyasının dəstəklənməsi, ona xüsusi bir abidənin ucaldılması idi. Elə bu cür təbliğatın və qərəzli siyasətin əyani təzahürü kimi zaman-zaman Azərbaycanın bu və ya digər torpaqları ermənilərə bəxş edilmişini göstərmək olar.

Sovet dövlətinin dağılması anında SSRİ-nin müxtəlif yerlərində qəsdən münəfiqə ocaqlarının yaradılması da uzun illər boyu aparılan siyasətin məntiqi davamı idi. Onların ən dəhşətli isə erməni amilinin mərkəzi rol oynadığı Dağlıq Qarabağ münəfiqəsidir ki, o da bu gün də təkcə Azərbaycanın deyil, bütün regionun həyatında

Bakıda 1918-ci il mart soyqırımının qurbanları

başlıca maneə rolunu oynayır. Əməllərinə görə heç vaxt məsuliyyət daşımamış Ermənistan cinayətlərini davam etdirir. Nə vaxtsa ondan bu cinayətlərinin hesabının soruşulmayacağına arxayındır. Buna görə də münaqişənin həlli prosesində qeyri-konstruktiv mövqə tutaraq, həmişə olduğu kimi, bu qayda ilə istəklərinə nail olacağına ümid edir. Buna görə də Azərbaycanın ermənilər tərəfində tarix boyu zəbt etdiyi ərazilərin gündəmə gətirilməsini böyük qorxu və həyəcanla qarşılayır, bu faktdan Azərbaycana yeni böhtanlar atmaq üçün istifadə edir. Onlar İrəvanın, Zəngəzurun, Göyçə mahalının və digər ərazilərin Azərbaycanın tarixi torpaqları olduğunu gözəl bilir və dərk edirlər. Bu gün həmin faktların dövlət səviyyəsində qaldırılmasını özləri üçün təhlükə kimi qəbul edirlər. Çünki bunun həqiqət olduğunu bilirlər. Həmin torpaqlarda ədalətin öz yerini tutması zamanın məsələsidir.

Azərbaycan xalqının obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən itirdiyi torpaqlarına sahib durması labüddür. Qeyd olunduğu kimi, həmin torpaqların Azərbaycana məxsus olması açıq, şübhə edilməsi mümkün olmayan bir faktdır. Ermənilər isə həmin əraziləri havadarlarının hesabına əldə etdikdən sonra onlar haqqında əfsanələr, həqiqətdən uzaq yalanlar uydurmaq yolu ilə orada öz hökmranlıqlarını əbədiləşdirmək istəyirlər. Həmin faktların qaldırılması, Azərbaycanın o torpaqlardan imtina etmədiyini eşidəndə isə bu reallığı qorxu və təlaşla qəbul edirlər.

Müstəqil Azərbaycan dövləti işğal olunmuş ərazilərinə münasibətdə möhkəm mövqeyi və qəti iradə nümayiş etdirərək ermənilərin işğalçı simasını dünyaya sübut edir. Artıq dünyanın əksər dövlətləri və nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının xeyli hissəsinin ermənilər tərəfindən zəbt etməsi faktını qəbul edirlər. Lakin onların çoxunun Qarabağ probleminə qərəzli yanaşması, ədalətin bərqərar olunması yolunda ardıcıl olmamaları üzündən işğal reallığı davam edir. Azərbaycan dövləti öz mövqeyində qətidir və öz torpaqlarını bütün vasitələrlə azad etməyə hazırdır.

ƏDƏBİYYAT

1. https://azertag.az/xeber/Bakida_Yeni_Azerbaycan_Partiasinin_VI_qurultayi_kechirilib_YENILANIB_3-1135123
2. <http://novosti.az/history/4319.html>
3. <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/FOREIGN/turkman.htm>
4. Григорьев В. «Статистическое описание Нахичеванской провинции». Санкт-Петербург: СПб, 1833
5. Шавров Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье. СПб, 1911

6. Грибоедов А. С. Записка о переселении армян из Персии в наши области. // Грибоедов А. С. Полное собрание сочинений: [В 3 т.]. — Пг.: Изд. Разряда изящной словесности Акад. наук, 1911—1917. — Т. 3. — 1917

7. Величко В.Л. Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы, «Элм», 1990

8. Кавказский календарь Российской империи 1897 г., LXIII - Елизаветпольская губерния. СПб, 1904, с.3.

9. "Xalq qəzeti", 31.03.2009

10. Адыгезалов Г. Из истории расселения армян на Кавказе "Литературный Азербайджан".-2015.-№ 4

11. İskəndərov A. 1918-ci il Mart qırğınının tarixşünaslığı. Bakı, 1997

12. <http://1905.az/1948-1953-cu-illər-deportasiyasi/>

Аçar sözlər: *Köçürmə siyasəti; İrəvan; Zəngəzur; milli siyasət, Rusiya imperiyası*

Ключевые слова: *Переселенческая политика, Ереван, Зангезур, национальная политика, Российская империя*

Keywords: *Resettlement policy, Yerevan, Zangezur, national policy, Russian empire*

РЕЗЮМЕ

Из истории захвата азербайджанских земель армянами

В статье просматривается процесс переселения армян на территорию Северного Азербайджана в течении последних столетий, анализируется его динамика, цели, причины, последствия. Отмечается, что осуществляемая имперской Россией и ее наследником - советской властью политика с целью укрепления основ империи и держать под контролем мусульманское население Южном Кавказе проводилась непрерывно в течении всего этого времени. Логическим продолжением этой политики стало провоцируемый Нагорно-Карабахский конфликт, направленный против Азербайджана. Поэтому постановка сегодня независимой Азербайджанской Республикой вопроса не только оккупированных в ходе последнего конфликта земель, но и территорий, захваченных в прежние годы является закономерным.

SUMMARY

From the history of the seizure of Azerbaijani lands by Armenians

The article reviews the process of resettlement of Armenians to the territory of Northern Azerbaijan during the last centuries, analyzes its dynamics, goals, causes, consequences. It is noted that the policy pursued by the imperial Russia and its successor - the Soviet government with the aim of strengthening the foundations of the empire and keeping the Muslim population under control in the South Caucasus was carried out continuously throughout this time. The logical continuation of this policy was the provoked Nagorno-Karabakh conflict, directed against Azerbaijan. Therefore, today the establishment of the issue of not only lands occupied during the last conflict, but also territories seized in former years by the independent Azerbaijan Republic, is natural.